

Уляна Гнідець, к. філ. н.,
доцент Інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»,
Президент Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва

Література для юнацтва: простота і складність

У статті розглядаються актуальні проблеми розвитку літератури для юнацтва, здійснюється спроба концептуалізації поняття «література для юнацтва», характеризуючи його крізь призму «ускладненої простоти» наративного дискурсу (зокрема на прикладі роману для дівчат «Маргаритко, моя квітко» австрійської письменниці Крістіне Нестлінгер). Автор також підносить питання неоднозначності літератури для юнацтва як особливого феномена.

Ключові слова: література для юнацтва, простота і складність, почуття дорослості, емансипація дітей.

Hnidets U.S., PhD,
Associate Professor at the Institute of humanitarian and social sciences
of National university Lvivska Politechnika,
President of the Ukrainian Research Center of Children's and Youth Literature

Literature for Youth: Complicity and Simplicity

(on the example of novel «Gretchen Sackmeier» by Christine Nostlinger)

In the article are raised problems of evolution of *literature for youth*, the is an attempt to conceptualize the separate notion of «Literature for youth», describing it through the prism of «complicated simplicity» in the narrative discourse, in particular, on the example of the novel for girls' «Gretchen Sackmeier» by Austrian writer Christine Nostlinger. In the article are raised questions of ambiguity of literature for youth as the peculiar phenomenon.

Key words: literature for youth, simplicity and complexity, feeling of maturity, children's emancipation.

Простота означає досягнення максимального ефекту мінімальними засобами.

(Коічі Кавана)

Треба робити настільки просто, наскільки це можливо, але не простіше.

(Альберт Ейнштейн)

Сьогодні література для юнацтва перебуває на зламному етапі суспільної комунікативної парадигми в Україні взагалі. Тоді як статус і тенденції розвитку літератури для дітей (дитячої літератури) є вже доволі визначеними (в цьому напрямку здійснено, зокрема, і декілька фундаментальних вітчизняних досліджень такими науковцями, як Емілія Огар, Мирослава Прихода, Лідія Мацевко-Бекерська, Борис Шалагінов, Ольга Папуша, Наталія Марченко, Лілія Овдійчук, Тетяна Качак, Лариса Круль, Наталя Богданець, Богдана Салюк та ін.), поняття літератури для юнацтва досі практично не розглядалося як окремий літературний феномен. Також це поняття жодним чином не висвітлюється у вітчизняних літературознавчих словниках (лише «дитяча література» та «література для дітей»). Лише віднедавна почали виокремлювати питання про літературні зацікавлення підлітків на фахових обговореннях, організованих Центром дослідження літератури для дітей та юнацтва, і на сторінках масових видань. Тональність розгорнутій сьогодні дискусії задала 2008 року журналістка Вікторія Сорокопуд у статті «Життя непросте, коли тобі тринадцять...», або «Що читають сучасні підлітки?», яка взяла інтерв'ю у Галини Конашко – директора єдиної в Києві Міської спеціалізованої молодіжної бібліотеки. Галина Конашко влучно і справедливо стверджує: «...Сучасні підлітки завантажені навчальною програмою, насиченою об'ємними творами. Це непогано. Але часто їх читають тільки для того, щоб не отримати двійку. На те, що цікаве, залишається обмаль часу... У підлітків стільки запитань до цього життя! Вони охоче беруть психологічну літературу або видання, присвячені міжособистісним стосункам. ... Але в кожній віковій групі до нас свої запитання. Підлітки 12-14 років просять щось про тварин і рослини. ...П'ятнадцятилітні сьогодні повально захоплені фантастикою і фентезі. ...Найбільше читають, звісно ж, Толкієна і Роулінг. Дуже популярні в підлітків Олді, Перумов, Лук'яненко, Хічкок, Люк Бессон, Кінг, Ємець, Діксон, Дяченки, Роберт Аспрін. Часто запитують Йєна Пірса, Гессе, Вербера, Ерланда Ру, Зюскінда, Мураками, Коельо, Куртґе, Берроуза, Баха, Рівєру, Бегбедера, Пелевіна, Єфремова, Блайтона. ... Марію Матіос, Жадана, Покальчука, Дереша беруть найчастіше підлітки 17-18 років. ... Дуже популярна книжка Джона Грея «Чоловіки з Марса, жінки з Венери...» [5]. Як показує це спостереження, підлітки від 12 до 21 року мають інші інтереси у сфері читання, які не є ні літературою для дорослих, ані «літературою для дітей» у тому сенсі, який знаходимо у літературознавчому словнику: «Література для дітей - художні, науково-популярні та публіцистичні твори, написані письменниками безпосередньо для молодшого читача різних вікових категорій, починаючи з дошкільнят. Органічним її складником є фольклор з великою художньою та етнопедагогічною культурою, з багатством жанрів і форм (колискові пісні, забавлянки, скоромовки, загадки, казки, легенди, ігрові сюжети, пісні, думи і т. п.)» [2, 398]. Однак, оскільки на сьогодні вже понад півстоліття у світі твориться спеціальна література для юнацтва в усіх її можливих жанрових модифікаціях, виникає нагальна потреба її окремо розглянути та проінтерпретувати.

Нова інформаційна епоха поставила усі покоління в єдині умови сповіщення, що й зумовило, своєю чергою, стрімке дорослішання дітей. Ці ж тенденції домінують

на сьогодні і в ЛДЮ. Саме про це ще наприкінці минулого століття говорив Ж-Ж. Дерріда, – про «картину безвікового світу»[1]. Він характеризує світ, що виник у результаті визвольних рухів 1968 р., як шалену напругу між генераціями, зумовлену масовими протестами молоді проти авторитаризму дорослих. У такий спосіб стерто будь-які вікові обмеження як у технічних, так і соціальних реаліях, що, відповідно, відбилося і на самому художньому дискурсі. Отож, можна говорити вже і про сталі структури і форми, які характеризують цей літературний феномен впродовж останнього півстоліття розвитку літератури для дітей та юнацтва і формування окремої наукової спеціалізації.

Отож, тенденції розвитку сучасної літератури для юнацтва обумовлені «боротьбою» підлітка за рівноправне співжиття в єдиному суспільстві разом із дорослими, новою «ідеологією» сприйняття «нового», «емансипованого» дитинства, яка, згідно з вченням австралійського ученого Джона Штефенса, міститься в оповіді у вигляді наративного дискурсу ще до того, як проявляється аспект змісту або теми і текст стає доступним для інтерпретації. Йдеться про те, що дорослий письменник, лише починаючи писати для дітей, вже має багатий досвід життя у певному суспільстві, яке існує у своїх давно сформованих специфічних рамках системи «політичних, правових, морально-етичних і філософських поглядів, ідей, теоретичних засад, які кристалізуються на теоретичному рівні суспільної свідомості» [2, 291]. Отже, дослідження літератури для юнацтва необхідно здійснювати з урахуванням актуального соціально-культурного контексту її розвитку, якому, власне, значну увагу приділяють зарубіжні літературознавці. У даному випадку обов'язково слід зважати на рівень вікової свідомості потенційного реципієнта, який вступає в комунікацію з текстом передусім на рівні змісту і форми. Адже підлітковий період – це особливий час у становленні людини її самосвідомості. Як стверджує український психолог Олександр Скрипченко, «Почуття дорослості – це ставлення підлітка до себе як до дорослого, уявлення себе якоюсь мірою дорослою людиною. У зв'язку з цим, у підлітка виникає внутрішнє прагнення (яке в нього постійно закріплюється) – якомога швидше ствердитися у світі дорослих» [4]. Усвідомлення дорослим письменником таких особливостей у дітей із почуттям дорослості значно ускладнює і сам процес створення окремого послання до такої неоднозначної аудиторії: людей, які вже не є дітьми, але не стали ще посправжньому дорослими. Чудовим прикладом урахування усіх складних психоемотивних конотацій у свідомості читача-підлітка служить один із найновіших романів німецької письменниці Беати Терези Ганіки «Червона шапочка мусить плакати»: «Мене звати Мальвіна. Першого травня мені буде чотирнадцять. Зараз квітень. Залишилося лише два тижні. Коли мені буде чотирнадцять, у мене буде хлопець. Я буду триматися за його руку і засну в його обіймах. Я буду ходити на забави і танцювати, навіть, коли мої батьки мені це не дозволятимуть. Я буду завжди говорити свою думку і буду сердита, але не сумна. Я буду так голосно кричати, щоб усі мене боялися і розбігалися від мене, коли я цього хочу. Також і мої батьки, і мій дід, всі люди. А поки ще квітень і мені лише тринадцять» [7].

З цього приводу вартує також навести спостереження, викладені відомим українським літературознавцем Борисом Шалагіновим після ознайомлення його у 2007 році з матеріалами, зокрема, і зарубіжних розвідок в галузі літератури для дітей та юнацтва: «Якщо зарубіжні гості говорили переважно про дитячу літературу, то українські вчені досліджували тему дитинства в сучасній «дорослій» літературі, – в основному, західній. ... Якщо тим часом абстрагуватися від проблем художності, то картина дитинства у відображенні літератури останніх десятиліть має такий вигляд. Це досить пізні дорослішання. Підліток не поспішає розставитися з дитинством. Йому комфортно в

його дитячому світі. Він боїться потрапити у світ дорослих, який повністю чужий для нього, боїться багатьох проблем, необхідність розв'язання яких втягує його в якийсь штучний, протиприродний, відчужений стан. Цей стан ставить під загрозу ті сторони його існування, якими він дорожить найбільше за все: свободу (зокрема від будь-яких зобов'язань перед іншими), фантазування, природність і нескутість емоційних і фізичних відправлень, відкритість щодо іншої особи, жадобу дедалі нових зацікалюючих вражень. Але серед сторін такого стану – і необов'язковість роздумів, необов'язковість самостійного прийняття рішень. Проте життя піддає підлітка суворим випробуванням, ламає його, перетворюючи на безгласний елемент ворожого йому суспільства. Відбувається процес важкого дорослішання, – часом у вигляді насильницької «конформізації», але часом – і пробудження самосвідомості. Тоді наприкінці твору герой замислюється над собою, починає несміливо аналізувати оточення. На цьому автор ставить три крапки... Але багато підлітків просто не хочуть дорослішати. Таким є новітнє явище «псевдоінфантильності». Досягнувши уже дорослого віку, тінейджер свідомо відмахується від проблем дорослого світу і, як метелик у коконі, ховається у свій власний, виплеканий світ напівдитячих мрій і фантазій. Але зсередини цей кокон уже давно зруйнований. Тінейджер може переконувати себе і оточення у своїй «дитинності», «грати роль» дитини, але його гризе недитяча тривога, він занурений в невротичний стан. Проте з огляду на те, що світ його переживань штучно обмежений і стиснутий, духовний досвід штучно стримується, а рефлексія навмисно виганяється, тінейджер при всьому бажанні не може розв'язати проблеми, що неминуче навалюються на нього. Закінчується це повним неврозом з усіма наслідками, що випливають (наркоманія, суїцид), або духовним розкладенням. Так життя ще на самому порозі дорослості перетворюється на страждання. Ще небезпечніше, коли ця сумнівна емоційна енергія намагається ствердити себе у політичних акціях, нерідко з однією метою – помститися світу дорослих, якого вони бояться і який несвідомо зневажають...» [6, 166-171]. Ця доволі розлога, але таки необхідна для усвідомлення специфіки саме літератури, яка створюється для юнацтва, цитата певним чином суперечить спостереженням українських психологів (наприклад, Олександра Скрипченка) щодо розвитку почуття дорослості. Очевидно, підліток сьогодні, оволодівши вмінням рефлексувати, отримавши значний інформаційний багаж, намагається якнайдалі відкинути можливість справжнього дорослішання, не готовий брати на себе відповідальність, але разом з тим хоче, щоб усі пам'ятали і визнавали його права як особистості. Не можна не погодитись з усіма вище вказаними ознаками, спостерігаючи за розвитком сучасного підлітка, який народився в нинішній Україні вже емансипованим і занадто дорослим водночас поза власною волею. Такий підліток не хоче більше «дитячої літератури», але й «доросла» його відлякує своєю постмодерною депресією... Ні одна, ні друга не відтворюють реальних проблем підлітка, не відповідають на його нагальні запитання. Юнацтво сьогодні перебуває у «підвішеному» стані, залишене наодинці із своєю рефлексійною спроможністю і з власними, часто «непедагогічними» проблемами: «на першому місці... – ранній секс і емоційно-фізіологічна готовність до першого сексуального досвіду. Потім - наркотики та життя «під кайфом», трохи далі – особливості виживання в «тусні», де є і віртуальна любов, і прагнення влади, і жорстокість однолітків, анорексія, і, дуже часто, невіра в себе...» [5]. Такі, згідно зі стереотипним педагогічним розумінням, аморальні, brutальні зацікавлення підлітків переважно замовчуються, не обговорюються в суспільстві, ними просто легковажать або нехтують. Хоча саме ці теми спричиняють у підлітків розвиток «почуття дорослості», внутрішнє бажання ствердитися у світі дорослих: як позитивна чи як негативна особистість – не важливо. Важливо для підлітків те, щоб їх взагалі визнали як достатньо дорослих, рівноправних людей. За це, фактично, і йде у них внутрішня боротьба. Вони не хочуть чути від дорослих ні схвалення, ні осуду. Вони хочуть, щоб їх сприймали як дорослих, які «вже знають» все про все і мають власні уявлення про «добро» і «зло». Підлітки, звісно, не

розуміють, що недавно отриманий великий обсяг інформації про світ ще не збалансований у їхній уяві і не все вони можуть адекватно сприймати, спираючись на свій ще невеликий досвід «дорослого», в їх розумінні, життя.

Як один з найкращих в сенсі усвідомлення дорослими реальних проблем підлітків є твір однієї із найпопулярніших у світі австрійської письменниці, класика літератури для дітей та юнацтва, - Крістіне Нестлінгер¹ «Маргаритко, моя квітко» (1981).

Центральна фігура роману - це 14-ти-річна дівчина Маргарита Марія Закмаер, в описі якої талановита письменниця з першої ж сторінки розгортає дівочу підліткову проблему: «Важко сказати, чи була вона товстою, бо це, зрештою, як і багато чого іншого в житті, — річ відносна... На уроці фізкультури, поряд зі сухою, як тріска, Евеліною та пласкою, як дошка, Сабіною, Маргарита почувалася неймовірно тлустою, грубшою за бочку з гусячим смальцем. Удома ж, біля тата, мами, Гансика й Меді, вона здавалася собі доволі стрункою та зграбною особою» [3]. А оскільки всі члени сім'ї Маргарити були дуже грубими, то сусіди їх з насмішкою називали «Заки-Рюкзакі».

Маргарита добра учениця, але ненавидить, як і всі товсті дівчата, урок фізкультури і вишукує усі можливості, щоб не відвідувати його. Мати розуміє її: «У нас, грубасиків, комплекс неповноцінності! Хіба ж ми винні?» [3, 4]. Уже із самого початку авторка ставить реальну проблему утворі: нетакфізичну, як психологічну, яка переслідує юну дівчину в процесі її дорослішання. І при цьому у неї «сімейно» закладається комплекс неповноцінності, який не дає їй можливості ні відкрито спілкуватися з однокласниками, ні навіть мріяти про залицяння гарного хлопця, що у такому віці вже є дуже актуальною потребою. І це потаємне бажання любові, якої Маргариті так бракує в реальних стосунках з ровесниками (вони переважно висміюють її неординарний вигляд), дівчина ховає за сторінками дешевих бестселерів: у вільний час дівчина «читала романи з життя аристократів, але потайки, бо соромилася цього» [3, 6]. І соромилася не через те, що це «не модно» серед друзів, а через те, що «коли тато і мама роками сміються з титоньки Емми, яка читає оте дрантя про «кров-л любов», то не наважися визнати за собою такий гандж» [3, 15]. І в цих словах, знову ж таки, криється «уся правда» про «читання» серед підлітків. Вони читають, але читають «таємну» літературу, літературу не ту, яка «рекомендована» батьками чи педагогами, а ту, яка може заповнити вакуум, що утворився у свідомості або душі цих дорослих дітей внаслідок не з'ясованих ще ними запитань, або ж сформованих комплексів неповноцінності, як-от у Маргарити.

«Маргаритко, моя квітко» - це відверто «дівчачий» роман нового емансипованого суспільства, суспільства кінця ХХ ст., коли в системі життя людей відбувається переоцінка цінностей, зокрема тих, що стосуються сімейних відносин. При цьому переосмислюється роль батька у сім'ї, ставиться під сумнів його авторитаризм; висвітлюється прагнення матері вивільнитися з рутини виключно хатніх обов'язків. Так, спокійна сімейна ідилія обривається, коли Маргаритина мама, яка до цього часу була лише домогосподаркою, вирішує схуднути і змінити своє життя. І не тому, що вона не подобається своєму чоловікові, а тому, що підпадає під вплив своєї емансипованої шкільної товаришки Марії-Луїзи. Вона сідає на дієту, планує влаштуватися на соціальну роботу. Маргарита підтримує маму в її намірах, але батько і брат - ні. Сім'я перестає бути осередком затишку та гармонії. У таких творах описується напруга, конфлікти, безпорадність, спричинені розкріпаченням жіночого начала. Чоловіки ні за яких обставин не хочуть миритися із втратою матері чи доньки в ролі вигідної

¹ Крістіне Нестлінгер вважається однією із найвідоміших і найвпливовіших дитячих письменниць німецькомовного світу. Її творчий доробок становить понад 100 книжок, написаних для дітей та підлітків. За свої твори, перекладені багатьма мовами світу, авторка відзначена численними міжнародними преміями, зокрема медаллю імені Ганса-Крістіана Андерсена та премією імені Астрід Лінгрен.

служниці, тобто з тим, що їм, чоловікам, тепер доведеться порівну розділяти сімейні обов'язки зі своїми жінками. «Маргаритко, моя квітко!» - це історія паралельної емансипації доньки і матері. Але такі або схожі історії (наприклад, представлені у творах провідних письменниць німецькомовного світу – Ренате Велш, Юта Ріхтер, Кірстен Бойє та ін.) – інтенціонально не демонструють якісь конкретні моделі, які б мали служити за взірць, а репрезентують гострий соціальний реалізм.

Твір розкриває проблеми дівчини-підлітка, яка одночасно переборює комплекс неповноцінності, переживає власне сексуальне становлення, власні внутрішні світоглядні рефлексії, перше захоплення, перше розчарування, першу справжню любов, а разом з тим спостерігає становлення матері як особистості і вперте неприйняття цього батьком і братом. Однак підтримка матері безперечно допомагає їй у такому складному віці, особливо її розуміння, вміння спілкуватися, а часом і просто промовчати. Важливу роль відіграє у стосунках між мамою і донькою довіра.

Література для підлітків (юнацтва) – це особливий специфічний феномен, який формується за власними, відмінними від літератури для дітей і літератури для дорослих, законами. З одного боку, її нарративний дискурс структурується простотою мовлення з урахуванням попереднього дитячого досвіду читання, а з іншого, – його ідеологія ініціації переповнена «дорослістю» реалістичних тем. Таким чином, у модерній літературі для юнацтва постійно присутній генералізований дуалізм.

У системі вивчення сучасної літератури для юнацтва виділяють парадигмальні зміни в світоглядній системі європейської людини. Про ці зміни, пов'язані з емансипацією суспільства, розкріпаченням жінок і дітей, вивільненням їх з-під гніту авторитарного патріархального режиму йдеться у ґрунтовних наукових працях таких зарубіжних літературознавців, як Г.-Г. Еверс, Б. Кюммерлінг-Майбауер, В. Штефенс, М. Ніколаєва, Дж. Штефенс, Р. Селл та ін. Зокрема, вони досить повно розкриті в дисертаційному дослідженні «Специфіка комунікації у літературі для дітей та юнацтва (на прикладі німецькомовної прози)» [1]. Однак, погоджуючись із австрійським дослідником дитячого дискурсу Ернстом Зайбертом, слід наголосити, що ще однією характерною рисою літератури сучасного періоду є саме «двозначність» [8], яка ускладнює внутрішньо-комунікативні інтеракції в рамках простоти мовної подачі послання до емансипованого читача. Коли говоримо про зміни, які прийшли в дитячу літературу, наголошуємо на тому, що дитина вже з ранніх своїх років потребує до себе ставлення як до рівноправного співрозмовника. Дитина, в силу активного її залучення до соціокультурного життя через батьків, школу, ЗМІ і т.ін., сьогодні вступає в діалог з дорослими вже зі значно більшим багажем інформації, ніж якихось десять років тому. Це означає, що до книжки для дітей чи підлітків сьогодні ставляться ще вищі вимоги: вона повинна конкурувати з іншими доступними медіа-засобами, без яких еволюція людини вже неможлива. З таких причин успішними і репрезентативними творами є ті, які не мають чітко прописаних адресатів, у яких «стерті межі» між «літературою для дітей», «літературою для підлітків», «літературою для дорослих» [7]. В цьому розумінні спостерігається двозначність і, відповідно, складність творення для «недорослого» читача. Певною мірою це повернення до класичного прийому доби романтизму «книжки для всіх», який, очевидно, передбачає «сімейне читання». «Двозначність» у цій літературі, таким чином, передбачає бінарність адресування: твір, адресований дитячому читачеві, передбачає в полі рецептивної свідомості різновікового читача – дитячого і дорослого. Однак, цю літературу жодним чином не можна плутати із літературою, первинно створеною для дорослого, але яка лише згодом увійшла в коло дитячого читання. Література, первинно створена для дитячого читача, ініціює рефлексивне поле для самоідентифікації саме дитиною чи підлітком, а для дорослого – лише пропонує моделі спілкування з ним залежно від актуальних проблем та потреб.

Ситуація з літературою для юнацтва, від якої підлітки очікують «дорослості», але яка мусить залишатися ще не дорослою на мовленнєвому рівні, одночасно спрощується і ускладнюється в міру зростання потенційного реципієнта. Така література сьогодні в жодному разі не може повчати, лише повинна допомогти підліткам у самопізнанні, формуванні певного ставлення до себе, самоствердженні, підвищенні самооцінки та ін.: «У взаєминах зі старшими підліток претендує на рівноправність і може йти на конфлікти, відстоюючи свою «дорослість». Почуття дорослості виявляється і в прагненні до самостійності, бажанні обмежити якомога більше сторін свого життя від «зазіхань» батьків. Особливо це стосується взаємин з однолітками і навчання. Крім того, з'являються власні погляди, смаки, оцінки, власна лінія поведінки» [4]. Все це, орієнтуючись на вікову психологію, і пропонує сучасна література, первинно створена саме для юнацтва. Тоді як дитяча література черпає наснагу для розвитку у фольклорних традиціях, література для юнацтва заповнює художній світ картинками з раціонального, реального або ж ірраціонального, віртуального, вже навіть комп'ютерного світу, але того світу, який є їй близьким і в якому вона може розпізнати власну історію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнідець У. Специфіка комунікації у літературі для дітей та юнацтва (на матеріалі сучасної німецькомовної прози): Дис. канд. наук: 10.01.04 — 2008.
2. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. і. Теремка. — К.: ВЦ «Академія», 2006. — 752 с.
3. Нестлінгер К. Маргаритко, моя квітко. Пер. з нім. Ольги Сидор.-Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2004. — 388 с.
4. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник. — К.: Каравела, 2009. - 400 с.
5. Сорокопуд В. «Життя непросте, коли тобі тринадцять...», або Що читають сучасні підлітки // «Дзеркало тижня» №40, 25 жовтня 2008.
6. Шалагінов Б., Назаров Н. Великий світ маленького дитинства. // «Всесвіт», 2008, № 5-6.— С. 166-171.
7. Ewers H.-H. Grenzverwischungen und Grenzüberschreitungen //JuLit, 3/1997. — S.4-19
8. Seibert E. Doppelsinn und Mittelstellung in der modernen Kinder- und Jugendliteratur // Kinder- und Jugendbuchforschung. — Frankfurt am Main: Peter Lang, GmbH, 2004. — S. 60—68.